

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i44.451>

Гуйван Петро Дмитрович,

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор Полтавського інституту бізнесу

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3058-4767>

ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СТРОКІВ У ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

Постановка проблеми. Договір є одним із основних елементів правопорядку, що юридично забезпечує дійсність обмінних процесів з метою задоволення потреб суспільства загалом, окремих громадян або їхніх об'єднань [1, с. 41]. Практично у третині цивільно-правових норм, присвячених правовому регулюванню договірних зобов'язальних взаємин, тією чи іншою мірою присутня вказівка на час реалізації закладених у них прав та виконання обов'язків. Поняття договору закріплене у ч. 1 ст. 626 ЦКУ. Це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Таким чином, як бачимо, законодавець у даній дефініції надає договору значення правочину. Дійсно, укладення договору є різновидом способів виникнення суб'єктивних прав та обов'язків (ст. 11 ЦКУ), і у цьому контексті один із правочинів, котрі як юридичний факт тягнуть настання зазначених правових наслідків. Водночас у доктрині вже давно було підкреслено двомірність правового змісту поняття «договір». Крім описаного вище дефініційного значення, договір має ще й те, що визначає зміст конкретних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків контрагентів. У цьому розумінні договір виступає засобом регулювання поведінки сторін у цивільних правовідносинах [2, с. 110]. Більш того, з огляду на диспозитивність цивільних взаємин у договірній сфері закон відсувається на друге місце, віддаючи перевагу договору [3, с. 42; 4, с. 98; 5, с. 10].

Динаміка майнових взаємин у суспільстві потребує адекватного й однозначного нормативного забезпечення. Зміст зобов'язання має чітко усвідомлюватися як його сторонами, так і органом, що вирішує спір. Зокрема, визна-

ченим повинні бути обсяг відповідних права та обов'язку, момент їхнього початку та закінчення, наслідки порушення тощо. Інакше кажучи, невід'ємним атрибутом виконання зобов'язання за договором є сторони, строк і місце виконання [6, с. 8]. На жаль, такий підхід існує далеко не завжди, плутаність і нечіткість чинного законодавства має наслідком невиправдане розширення судового тлумачення змісту неоднозначного правила, що призводить до полярних висновків при розгляді однотипних відносин або до існування так званих «мертвих» норм, котрі практично не застосовуються. Скажімо, показовим є практичне застосування законодавства, що регулює порядок і строки дії зобов'язання з оплати за користування чужими коштами, про що ми вказували у своїх працях раніше [7, с. 79–90].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У публіцистичних і монографічних роботах питання темпорального регулювання договірних відносин висвітлювалися такими вченими, як В.В. Луць, З.В. Ромовська, С.В. Сарбаш, Є.О. Крашенінніков, О.П. Печений та ін. Часові характеристики виникнення та здійснення договірних зобов'язань є важливим чинником, більше того, час існування зобов'язального правовідношення є обов'язковим елементом змісту суб'єктивного права. Тож питання має значну актуальність. Науковий розвиток проблематики становить мету цієї праці.

Виклад основного матеріалу. За своєю структурою договір складається із зобов'язань. Тобто таких відносин, у якому одна сторона (боржник) повинна вчинити на користь другої сторони (кредитора або вірителя) певну дію чи утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку (ч. 1 ст. 509

ЦКУ). У більшості договорів мається декілька зобов'язальних взаємин між учасниками, причому вони носять зустрічний характер. Іншими словами, кредитор за одним договірним зобов'язанням одночасно є боржником за іншим, те ж стосується і боржника. Наприклад, у договорі оренди майна за зобов'язанням щодо передачі речі орендар є кредитором, тож він вправі вимагати, щоб орендодавець, котрий вважається боржником, виконав свій обов'язок і передав річ у тимчасове користування. Натомість за грошовим зобов'язанням, яке також обов'язково входить до змісту даного договору, ролі контрагентів міняються на протилежні: боржником вже виступає орендар. Відтак він мусить виконати свій обов'язок щодо сплати коштів за користування майном орендодавцеві, який, будучи у даній взаємодії кредитором, вправі вимагати вказані кошти.

Однією з головних засад сучасного майнового обороту є принцип належного виконання зобов'язань [8, с. 7–8], сутність якого полягає в тому, що виконання має бути проведене учасниками взаємин належним чином відповідно до умов договору та вимог законодавства, а за відсутності таких умов і вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться (ст. 526 ЦКУ, ч. 1 ст. 193 ГКУ). Саме внаслідок належного виконання найбільшою мірою задовольняються інтереси кредитора [8, с. 103]. Одним із важливих елементів даного принципу вважається те, що правило стосовно належності виконання стосується і своєчасності вчинення дій, які становлять зміст зобов'язання. Зокрема, у ст. 530 ЦКУ вказується: 1) якщо у зобов'язанні встановлений строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню у цей строк (термін). Зобов'язання, строк (термін) виконання якого визначений вказівкою на подію, яка неминуче має настати, підлягає виконанню з настанням цієї події; 2) якщо строк (термін) виконання боржником обов'язку не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги, кредитор має право вимагати його виконання у будь-який час. Боржник повинен виконати такий обов'язок у семиденний строк від дня пред'явлення вимоги, якщо обов'язок негайного виконання не впливає із договору або актів цивільного законодавства.

Дамо більш детальну характеристику правилу наведеної норми. Дійсно, питання про строки (терміни) виконання зобов'язання контрагентом за договором є надзвичайно важливим, адже від визначення моменту, з якого наступає обов'язок боржника виконати певне зобов'язання, та

моменту, яким закінчується такий обов'язок, тобто від встановлення строку виконання зобов'язання, залежить можливість подальшої реалізації вірителем (кредитором) свого суб'єктивного права і, зрештою, можливість його судового захисту. Юридичний зміст правовідношення становлять суб'єктивні права та обов'язки його учасників. Безспірно, що права й обов'язки існують протягом всього строку існування правового відношення, адже, припустивши протилежне, неодмінно приходимо до висновку про можливість існування беззмістовних явищ [9, с. 666]. Саме упродовж тривалості свого існування відбувається здійснення прав та виконання обов'язків, що становлять зміст цивільного відношення. Протягом строку дії суб'єктивного цивільного права особа може реалізувати закладені до його змісту повноваження шляхом або самостійного вчинення певних дій, або вимагання адекватних дій від інших осіб. У разі нездійснення свого суб'єктивного матеріального права вчасно внаслідок винного діяння боржника виникає охоронне правовідношення захисного змісту.

Захист суб'єктивного цивільного права, як то випливає з загальноновизнаних цивілістичних позицій, у темпоральному сенсі можливий лише після порушення такого права. Тому не може вважатися порушенням невиконання обов'язку, час реалізації якого ще не настав. За зобов'язаннями, що мають строк виконання, все досить просто і визначення моменту його прострочення додаткових коментарів не потребує. Складніше визначити тривалість зобов'язання, котре має виконуватися після вимоги вірителя, позаяк не очевидним є початковий термін дії регулятивного відношення. Цілком очевидно, що порушення права кредитора може відбутися лише після пред'явлення такої вимоги, але, звісно, не відразу. Річ у тім, що вимога кредитора, може бути пред'явлена тоді, коли це йому заманеться, навіть якщо це сталося, приміром, за десять років після укладення договору. Вказана вимога спершу надає дієвості регулятивному правовідношенню, боржник отримує так званий «пільговий строк» для виконання обов'язку. За загальним правилом, цей період становить сім днів, утім, спеціальна норма або угода сторін можуть встановити іншу його тривалість.

Необхідно враховувати, що українське цивільне законодавство активно оперує такими поняттями, як «розумний строк» і «звичай ділового обороту». Досліджувана проблема виконання зобов'язання за невизначеності строку чи не най-

більше пов'язана з даними термінами, адже деяким цивільним відносинам притаманні саме такі періоди виконання обов'язків, які регулюються насамперед розумністю та діловим звичаєм. Наприклад, візьмемо договір зберігання, в якому не визначено тривалості взаємин. Тут строк видачі майна на вимогу поклажодавця залежно від його виду та характеру зберігання досить часто регулюється вказаними «квазіправовими» категоріями. Тому було би доцільним у тексті ч. 2 ст. 530 ЦК зробити посилання також і на такі регулятори.

Таким чином, обов'язок виконання настає після пред'явлення вимоги кредитором і має бути виконаним негайно, через сім днів чи в строк, встановлений спеціальними нормами після вимоги. Коли ж кредитор може пред'являти таку вимогу? Для цього необхідно чітко зрозуміти, що саме представляють зобов'язання, за якими строк (термін) виконання не визначений чи визначається моментом вимоги кредитора і якого практичного вигляду набувають конкретні договори за наявності таких зобов'язань. Договори, в яких не встановлюється строк чи термін виконання обов'язку боржником, не містять вказівки на можливість майбутньої вимоги кредитора. Це може бути обов'язок наймача щодо повернення майна за договором найму, обов'язок позичальника за договором позики, обов'язок зберігача за договором зберігання (ч. 2 ст. 938 ЦК України) тощо. У випадку невстановленості строку виконання і відсутності в договорі самої згадки про можливу вимогу кредитора, така вимога все ж може бути пред'явленою боржнику у будь-який момент після укладення договору. Це породжує необхідність виконання обов'язку, обумовленого договором. При укладанні ж договору, в якому строк виконання визначений моментом пред'явлення вимоги, у його тексті обов'язково має бути застереження про необхідність виконання зобов'язання боржником після заявлення кредитором такої вимоги.

Водночас стилістичний аналіз правової норми ч. 2 ст. 530 ЦК України показує, що в ній не йдеться про якийсь певний термін пред'явлення вимоги. Йдеться про виконання обов'язку тоді, коли вимога буде пред'явлена. Але, із змісту норми випливає, що заявлення вимоги може відбутися в будь-який термін після укладення договору. Тобто, наслідки виконання зобов'язання, коли його строк визначений моментом пред'явлення вимоги та наслідки виконання зобов'язання, строк якого не встановлений, практично однакові. За невеликими виключеннями. Перше з них – різні правові наслідки встановлені зако-

нодавством. Інакше кажучи, для деяких відносин існують знову ж таки спеціальні правові норми, що по-різному регулюють дані випадки. Так, ч. 3 ст. 938 ЦК України передбачає додаткові юридичні наслідки для зберігача майна у разі, якщо строк зберігання речі визначений моментом пред'явлення поклажодавцем вимоги про її повернення. У цьому разі на відміну від такого ж договору, але укладеного без встановлення строку зберігання, зберігач має право зі спливом звичайного за цих обставин строку зберігання вимагати від поклажодавця забрати цю річ в розумний строк. На нашу думку, таке виключення частково співпадає з другим виключенням, яке буде описане нижче, але лише за однієї умови: якщо строк (термін) виконання обов'язку визначений не будь-яким моментом пред'явлення кредитором вимоги до боржника (на його розсуд), а визначений **певним** часом пред'явлення вимоги, який не збігається з моментом укладання договору і буде мати оговорений початковий (а, можливо, і кінцевий) термін у майбутньому.

Отже, конструкція ч. 2 ст. 530 ЦКУ охоплює обидва вказані випадки: а) пред'явлення вимоги про виконання в будь-який момент на розсуд кредитора; б) пред'явлення такої вимоги, починаючи з обумовленої дати в майбутньому. Попри практично однакові юридичні наслідки їхнього застосування, все ж маємо підкреслити, що правове регулювання таких відносин дещо відрізняється¹. У першому випадку воно тотожне правовому регулюванню зобов'язань, строк виконання яких не встановлений: право на пред'явлення вимоги починається у кредитора з часу укладення договору і він може реалізувати його у будь-який час. У другому випадку право на пред'явлення вимоги до боржника про виконання обов'язку настає з певної обумовленої дати після укладення договору і також потім може бути реалізованим в будь-який час. Якщо ж договором чи законом встановлено не тільки початок перебігу строку на пред'явлення кредитором вимоги до боржника, а і термін його закінчення, то віритель може вимагати виконання від боржника саме в цей строк, за його межами – до початку строку та після його закінчення – таке право у кредитора відсутнє.

Взагалі глава 48 Цивільного кодексу побудована у такий спосіб, що встановлює правила поведінки контрагентів, які відповідають визначенню «виконання зобов'язання належним чином».

¹ На наше переконання, то не викликано доцільністю. З огляду на однаковість практичного результату обидва коментовані правові механізми мають бути об'єднані у єдиний, котрий охоплюватиметься поняттям «невизначених строків».

Всі дії, котрі знаходяться поза межами вказаних правил, слід віднести до неналежного виконання обов'язків. Точно так же побудована і коментована ч. 2 статті 530 ЦКУ. Вона встановлює механізм правомірних дій боржника за зобов'язанням, строк виконання якого не визначений або визначається моментом вимоги: він повинен виконати зобов'язання у семиденний строк від дня пред'явлення вимоги, якщо обов'язок негайного виконання не впливає із договору чи актів цивільного законодавства. За цією нормою регулятивний обов'язок виконання настає (починається) після вимоги вірителя і припиняється через сім днів. І лише нездійснення такого обов'язку призводить до неналежного виконання зобов'язання, яке настає у даному випадку у вигляді прострочення боргу.

Те, що право кредитора не вважається порушеним, а зобов'язання боржника не є простроченим (не виконується неналежно) у разі непред'явлення кредитором вимоги чітко витікає з ч. 2 ст. 530 ЦК України. У бухгалтерському обліку такий обов'язок має фіксуватися як боргові зобов'язання з терміном виконання, що ще не настав. Звісно, будь-яких вимог охоронного змісту, пов'язаних із невиконанням обов'язку, пред'явити поки що не можна. Це об'єднує досліджувані зобов'язання з невизначеним строком виконання із зобов'язаннями, що мають виконуватися після настання якогось конкретного явища: в обох випадках до певного моменту чи події (звернення кредитора з вимогою або настання навігації) виконання такого обов'язку не є обов'язковим, а добровільне виконання слід розглядати як дострокове за умови наявності підстав, передбачених ст. 531 ЦК України, проте є деякі відмінності досліджуваних зобов'язань від зобов'язань з відстроченням виконання. За останніми після сплину строку зобов'язання слід вважати простроченим, а цивільне право кредитора – порушеним. З цього моменту починається перебіг охоронного відношення, отже особа може звертатися за захистом свого суб'єктивного права до суду. Аналізуючи зобов'язання з невизначеним строком виконання чи обумовленим вимогою кредитора, слід знову ж таки зазначити, що до пред'явлення кредитором вимоги не можна вважати його суб'єктивне право порушеним, а отже таким, що може захищатися в судовому порядку.

У літературі зустрічаються порівняння коментованих договірних взаємин з невизначеним строком виконання обов'язку із тими, у яких правові наслідки пов'язуються з настанням відкладальної

обставини (ст. 212 ЦКУ) [10, с. 3–4; 11, с. 13; 12, с. 717–719]. Якщо зобов'язання укладене з відкладальною умовою, права і обов'язки учасників відносин виникають після настання цієї умови [13, с. 97]. Відповідно і порушення суб'єктивного права може відбутися тільки після цього. Дійсно, зобов'язання з відкладальною обставиною та з невизначеним строком, коли початок виконання залежить від пред'явлення вимоги, мають деяку схожість правових результатів свого настання. В обох випадках правовідношення обумовленого змісту відразу не виникає, його початок відкладається до певної дії кредитора чи настання якоїсь обставини [14, с. 773], однак між цими двома явищами є деякі відмінності, що не дозволяють їх ототожнити. Настання невизначеного строку (пред'явлення регулятивної вимоги вірителем) породжує не саме зобов'язання, а лише обов'язок його виконання. Тож дострокове виконання боржником свого обов'язку буде належним. Натомість настання відкладальної обставини призводить до формування змісту правовідношення, надання йому поштовху для можливого здійснення. Тож дострокове виконання за цих умов не може вважатися належним з огляду на відсутність для нього правових підстав.

Додаткові складнощі теоретичного та практичного ґатунку виникають у випадку, коли можливість кредитора пред'явити вимогу виконання обмежена певним строком. Скажімо, контрагенти уклали договір позики, за яким повернення боргу відбудеться за вимогою кредитора, яку той повинен пред'явити не пізніше, ніж через два роки. Можливість заявлення кредиторських вимог, які б потягли початок дії регулятивного відношення, у цьому випадку виявляється обмеженою за часом умовами договору. Якщо кредитор у встановлений строк пред'являє боржникові вимогу про виконання зобов'язання, настає строк виконання обов'язку. Якщо впродовж одного місяця (для договору позики встановлене спеціальне правило про тривалість виконання регулятивного обов'язку позичальником – ч. 1 ст. 1049 ЦКУ) позика не буде повернута, зобов'язання вважається простроченим, виникають відповідні охоронні взаємини між контрагентами. Дещо інша ситуація з'являється, коли кредитор у визначений сторонами договору строк не звернувся з вимогою до боржника. З якого моменту тоді починається перебіг регулятивного відношення, і чи починається воно взагалі? Коли відбудеться його прострочення і чи можливий захист такого цивільного права? Широ кажучи, досить сумнівно вважати

порушеним право кредитора, який не звернувся до боржника з вимогою про виконання зобов'язання і втратив можливість такого звернення.

Висновки. На наш погляд, зобов'язання боржника виконати певні дії на користь вірителя перетвориться в прострочене лише після сплину строку, який йому надається для виконання після звернення останнього. Іншими словами, хоча зобов'язання виникає на момент укладення відповідного договору, до певного часу, пов'язаного з вимогою вірителя, воно є таким, що не підлягає виконанню. Звідси випливає, що право кредитора не є порушеним у зв'язку

з невиконанням зобов'язання, тож і не може бути захищеним. Водночас у літературі та правозастосовній практиці (власне, без будь-яких юридичних обґрунтувань) застосовується інший підхід до даної проблеми. Попри те, що кредитор не реалізував свого права у відведений строк і не пред'явив вимоги про виконання обов'язку, вважається, що його право все одно є порушеним, а днем правопорушення визнається останній день, коли він міг пред'явити регулятивну вимогу боржникові. Нами вже висловлювалися пропозиції стосовно коригування нормативного забезпечення у цій царині [15, с. 299].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кузнцова Н.С. Подрядные договоры в инвестиционной деятельности в строительстве. Киев : Наукова думка, 1993. 135 с.
2. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 320 с.
3. Ромовська З.В. Проблема загальної теорії права у проекті ЦК України. Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. А. Довгерта. Київ, 2000. 292 с.
4. Сібільов М. Зміст цивільно-правового договору. *Вісник академії правових наук України*. 2003. № 1. С. 93–99.
5. Утехін І.Б. Виконання договорів з передачі майна у власність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.
6. Гуйван П.Д. Часова та сутнісна характеристика зобов'язань щодо оплати за користування чужими коштами. *Вісник господарського судочинства*. 2014. № 1. С. 79–90.
7. Beatson J, Burrows A., Cartwright J. Anson's Law of Contract. Oxford ; New York, 1998. 682 p.
8. Сарбаш С.В. Исполнение договорного обязательства. Москва : Статут, 2005. 636 с.
9. Иоффе О.С. Гражданское право. Избранные труды. Москва : Статут, 2000. 781 с.
10. Raiser L. Dingsliche Anwartschaften. Tubingen, 1961. 896 S.
11. Крашенинников Е.А. Правовое положение сторон отлагательно обусловленной сделки во время состояния подвешенности. *Очерки по торговому праву*. Вып. 12. 2005. С. 5–18.
12. Zimmermann R. The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition. Oxford University Press, 1996. 1241 p.
13. Проблемні питання у застосуванні Цивільного і Господарського кодексів України / під ред. А.Г. Яреми, В.Г. Ротаня. Київ : Реферат, 2005. 336 с.
14. Гамбаров Ю.С. Курс гражданского права. Общая часть. Санкт-Петербург : Типогр. М.М. Стасюлевича, 1911. 780 с.
15. Гуйван П.Д. Теоретичні питання строків у приватному праві : монографія. Харків: Право, 2014. 632 с.

Гуйван Петро Дмитрович

ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СТРОКІВ У ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

Дана праця присвячена аналізу чинного українського законодавства в царині формування та здійснення у часі прав та обов'язків учасників договірних відносин. Обстоюється теза, що строк відповідного зобов'язання є невід'ємним елементом змісту суб'єктивного права, адже лише упродовж тривалості свого існування відбувається здійснення прав та виконання обов'язків, що становлять зміст цивільного відношення. Тож, саме в темпоральному сенсі досліджується основоположний принцип зобов'язального права, за яким виконання обов'язку має бути проведене учасниками взаємин належним чином відповідно до умов договору та вимог законодавства. Акцентується увага на виконанні зобов'язання у тому разі, коли його строк у договорі не вказаний. У такому випадку має застосовуватися правило ч. 2 ст. 530 ЦК України. В роботі зроблена детальна характеристика вказаної правової норми. Зокрема, відзначено, що порушення права кредитора за невстановленості строку виконання може відбутися лише після пред'явлення такої вимоги, але, звісно, не відразу. На те, щоб зобов'язання набуло порушеного статусу законодавець надає тижневий строк його виконання. У статті детально вивчено питання про те, коли кредитор вправі пред'являти вимогу про виконання. Встановлено, що наслідки виконання зобов'язання, коли його строк визначений моментом пред'явлення вимоги, та наслідки виконання зобов'язання, строк якого не встановлений, практично однакові. Тобто, нормативне регулювання, що встановлює для цих випадків різний інструментарій, є недоцільним. Також зроблений детальний порівняльний аналіз відносин з виконання обов'язків з невизначеним строком від тих, у яких правові наслідки пов'язуються з настанням відкладальної обставини. Наведені сутнісні та темпоральні відмінності, які не дозволяють їх отожднювати. Певна увага приділена ситуаціям, коли можливість кредитора пред'явити вимогу виконання обмежена певним строком. Автор стверджує, що, коли кредитор у визначений сторонами договору строк не звернувся з вимогою до боржника, і втратив таку можливість, його право не може вважатися порушеним, а отже, і захищеним. Тут мають застосовуватися наслідки, тотожні тим, що настають при простроченні присічного строку. Надані пропозиції щодо подальшого нормативного регулювання у коментованій царині.

Ключові слова: невизначений строк, договір, належне виконання.

